

անձնանուէր ջանքերով յաջողեցաւ այս չափազանց խիստ հրամանը մեղմել, եւ քաղաքին այլեւայլ թաղերը կրնային հետզհետեւ ծամբայ ելլել: Աւեր- ջապէս հրաման ալ եկաւ որ կոմիտէի հետ, յետոյ նաեւ Բողոքական կաթողիկոս Զաւեն. բայց ամէն «Գրի- գորեան» Հայք պէտք են մեկնիլ: Ար զարմանալից այս արտառոց քաղաքականութեան վրայ՝ որ ազգ- մը պատժելու ատենն ալ կրօնական խտրութիւն- ներ կ'ընէ: Մարաշիքը կը փափսան թէ Աւստրիա՝ կաթողիկէից, Գերմանիա՝ բողոքականաց համար կը միջնորդէ: Զիտրդ եւ իցէ, գիւղերու մէջ մեր աշխատանքն եւ Հայոց մէջ մեր խոստմնալից գործը փճացած է, մինչեւ որ՝ ինչպէս կը յուսանք՝ անա- պատի մէջ աւերակները նորէն շինել կարենանք: Տաք կռուով շահուած խաղաղութիւնը հոս ալ նախ նոր բան մը պիտի բերէ: Բաղձանք մը միայն կը մնայ մեզի որ այս ազգին հասարակական իրա- րոյն՝ Ամերիկայի մէջ նոր հայրենիք մը փնտրելու: Ամերիկա իւր տորմիդն աւելի լաւագոյն չի կրնար գործածել քան այս թշուառները փոխադրելով: — Օգոստոսի կիսուն կիւնի 1800 ընտանեաց մէկ կարաւանը Նաքրադ-Տաղի կը ձերբուն ծամբան յարչուած իբրեւ է Բրգերէ. կարաւանի ընկերացող ասորիներ ալ միմեանք են ասաղակաց հետ. այրերը կոտորուած են, ամբողջ ունեցած չունեցածը կո- ղուպտած. նաեւ կանայք մերկացուած են զգեստներէն՝ միայն արեւ-հարկաւորը իւրով: Երբ կարաւանի մնա- ցորդներն աննկարագրելի թշուառ վիճակի մէջ Մարաշի կողմը հասան, միայն 30 այր մարդ հասած էին: — Ռեօսլէր հիւպատոսին բարեսէր ջանքով նաեւ Կ. Պոլսոյ կենդրոնական վարչութիւնը հրա- ման տուաւ՝ Մարաշի մեր Հաստատութեանց մէջ մեր տղոց եւ ամբողջ պաշտօնէից մնալուն, եւ առ այժմ ապահով ենք մեր մարդոց մասին: Մինչեւ այժմ չէինք համարձակած մինչեւ անգամ մեր որբերն ետ պահել, որովհետեւ ամէն օր կրնայինք սպասել հրամանի մը՝ որ զանոնք մեզմէ յափշտա- կէր: Այս պարագայից մէջ մայրերն աւելի կը նախընտրէին իրենց տղաքը քովերին ունենալ: Իւրաքանչիւր տան մէջ կան տակաւին իբր 50 որբեր, եւ դատարի դպրոցի մը մէջ 30 տղաք, որ այլ եւս մէկը չունին, ընդունուելու կը սպասեն: Մեծ թուով ծերեր, հիւանդներ, վերաւորներ թողուե- ցան, եւ կը հոգացուին մեր Հիւանդանոցին մէջ: Ինչպէս փոյթ կը տանի Թուրքիա որ Նպաստի Ընկերութեան (գերմ. Hilfsbund) գործ չպակսի երբեք: Պէտք չենք ձմեռը մտքերնիս բերել, որ հազարաւորներու սովմամահութիւն պիտի բերէ:»

(Զարմանալիք)

Հ. Յ. Տ.

1 «Հայաստան առանց Հայոյ» գաղափարն այլ եւս այնպէս որոշ կ'երեւար որ լիովին անհետին կը համարուէր նոյն իսկ պատերազմէն ետքը մնացորդաց իրենց տեղերը դառ- նալ, ուստի այսպիսի գաղափար ներ կը ծնանէին: Գերմ. փաստաթղթերու մէջ ալ մէկէ օրեւի տեղ նոյնը կ'ար- տայայտուի: Այսպէս՝ ի միջի այլոց՝ Հոփմանի առաջարկ- ներէն (չտարադրական իրենց տեղ թողուլ, կազմակեր- պել գաղթեցումն Աւստրիա) երբորդն էր իսկ Բալ Բալ որ ար- քայապետն էր «Dritte Gestattung: Auswanderung», (Թ. 186): Ուրիշ նմանք առիթ կ'ըլլայ յիշելու:

Մ Ա Ց Ե Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

1. DR. EUGEN FEHRLE: Zur Geschichte der griechischen Geoponica, Habilitationsschrift zur Erlangung der Venia legendi der hohen philosophischen Fakultät der Universität Heidelberg, vorgelegt von —, Druck von B. A. Teubner in Leipzig, 1913, S. 42.

Նպաստ մը ու շատ կարեւոր նպաստ մը հիմնական ուսումնասիրութեանը համար Geoponica-ի, զոր այնքան անտեսուած կը համարի Հե- ղինակը, մանաւանդ հայ, ասորի ու արաբ թարգ- մանութիւնները, որոնք սակայն աւելի հնագոյն ձեւ ու արժէք ունին քան մեր ունեցած այժ- մեան յոյն բնագիրը: Գարձեալ հայ թարգմա- նութիւնն է որ բաւականաչափ ուսումնասիրուած է. բայց այս ուսումնասիրութիւնները դժբախ- տաբար հայ լեզուաւ գրուած ըլլալուն՝ բոլորով- լին անձանթ ու անմատչելի մնացած են դա- սական բանասէրներու: Մերան հետեւարար շնորհակալութեամբ պիտի ողջունուէր, կը գրէ Գէրլէ, եթէ հայերը եւրոպական աւելի տա- րածուած լեզուներով ալ ուսումնասիրելու ձեռ- նարկէին իրենց Գիրք վաստակոցները: Brockelmann այն շօշափած է Byzantinische Zeit- schrift-ի մէջ հայ բնագիրը, որուն մասին ար- տայայտուած տեսութիւնները սակայն այնքան պատիւ չեն բերեր գերման բանասէրին:

Հայ թարգմանութեան նուիրուած ու- սումնասիրութիւններու վրայ յատկապէս ծան- րանալով Հեղինակը՝ եւրոպացի մասնագէտ- ներու ուշադրութեան կը յանձնէ հետեւեալ տեղեկութիւնները, զորոնք քաղած է Հ. Ա. Վարդանեանի հետ մշակած թղթակցու- թիւնէն. «Գիրք վաստակոցն» (= Geoponica) քանի մը հաստակոտորներ հրատարակուած են Բաղմամպէսի մէջ 1862ին, 64ին եւ 67ին: 1862 (93—95), 1864 (27) եւ 1867 (358). Նոյն թերթին մէջ 1874ին (էջ 321) Սիւ- րբեան ունի «Գիրք վաստակոց»-ի մասին ու- սումնասիրութիւն մը, ուր կ'ուզէ ապացուցանել թէ հայ թարգմանութիւնը 9—11 դարէն յե- տոյ միայն կատարուած է՝ արարերէն բնագրէ մը, Ներսէս Շնորհալիի օրով. իսկ թէ ով է իսկա- կան թարգմանիչը՝ այս մասին կը պակսին որոշ տեղեկութիւններ. 1877ին էր որ լոյս տեսաւ Գրքիս ամբողջական բնագիրը. այս հրատարակու- թեան հիմը կը կազմէ Վիենն. Միխիթ. Թ., 281 շեռագիրը, համեմատուած ուրիշ երկու Կ. Պոլսոյ ընդօրինակուած նոր ձեռագիրներու հետ, որոնք

Թ. 281ին գործածած նախաքննագիրը աչքի առաջ ունեցած ըլլալ կը թուին: Հրատարակիչը՝ Ալիշան հայ բնագիրը 332 գլուխներու կը բաժնէ Վենետ. Մխիթ. գրադարանի վերը յիշուած կրկին Ձեռագիրներու հետեւելով (հմտ. 8 աշեան, Յուգակ, էջ 151 եւ 705): Հայ թարգմանութեան տեղւոյն ու ժամանակին մասին Brockelmannի տուած տեղեկութիւնները (Byzantinische Zeitschrift, V, 1896, 386ff.) զուրկ են ո եւ է հիմէ: Հայ բանասիրութիւնը միաձայն ընդունած է թէ «Գիրք վաստակոց»ի թարգմանիչն է Մխիթար Հերացի «Մխիթարութիւն ջերմանց»ի ծանօթ հեղինակը (հմտ. Յովնանեան, ՀԱ. 1889, էջ 2, Մէլիք Թէվէքէլ, Արեւելք 1900, Թ. 6798 եւ Արքրիկեան, Բաղմալէպ 1906, էջ 437): Մխիթար «Հերացի» էր, սակայն եւ այնպէս կ'ապրէր Կիլիկիա. Գիրք վաստակոցը թարգմանեց արաբերէնէ «Մխիթարութիւն ջերմանց»ի խմբագրութենէն շատ յառաջ. այս գործը յօրինուած է 1184ին, հետեւաբար Գիրք վաստակոցի թարգմանութեան ժամանակն է 12. դար եւ ինչպէս Մէլիք-Թէվէքէլ կը կարծէ 1160էն ետքը (անդ.): Brockelmannի դէմ ընդարձակ յօդուած մը տես Սարեան (Բաղմալէպ 1900, 4—7, 52—56): Ալիշան եւ Յովնանեան կը կարծեն թէ հայ թարգմանութիւնը կորսնցուցած է իր նախկին ձեւը (Գիրք վաստակոց, յառաջաբ. ԺԶ եւ ՀԱ. 1889, էջ 22): Վենետ. Մխիթ. Մատենադարանի մեր վերը յիշատակած Ձեռագիրը Գիրք վաստակոցի անձանօթ բառերու մասին ունի լուսաբանական բովանդակ մը (թղ. 100բ—115ա), որուն հեղինակը կը կարծէ Ալիշան՝ «Գէորգ Պալաթեցի» (Կ. Պոլիս): Ալիշան հրատարակեց եւ ամբողջացուց այս բառագանձը (տես Գիրք վաստակոց, 239—263, հմտ. 8 աշեան, անդ, էջ 151):

Geoponica I, 14 περί Χαλδῆος. Ἀφροχανοῦ գլուխը մանրամասնօրէն քննելով եւ նոյնը զուգահէ՛ր համեմատութեան դնելով պարիսեան Cod. 2313ի, արար. (A I, 16, գերմ. թրգմ. Ruska), հայ (Գլ. 95, գերմ. թրգմ. Հ. Ա. Վարդանեան) եւ ասորի (VII, 7, թրգմ. de Lagarde) թարգմանութիւններու, ինչպէս նաեւ Պալագիոսի հետ (I, 35), ֆէրլէ կը յանգի որոշ սա եղբակացութեան թէ ասորի եւ հայ բնագիրները ու Պալագիոս կը հօսին միեւնոյն աղբիւրէ, մինչդեռ արար. A եւ B թարգմանութիւնները եւ յոյն Geo-

ponicaի միեւնոյն կարգն ու բովանդակութիւնն ունին. առաջին խումբին հիմը կ'ըլլայ հետեւաբար Անատոլիոս (հմտ. էջ 28). եւ ինքը ալ հայ թարգմանութեան մէջ յայտնի կը յիշատակուի «Այս գիրք Պոնիս Անատոլիոս» որ ի քաղաքէն Պէրուժայ... Եւ բաժանեաց զսա ի չորեքասան գլուխս, էջ 1: Վերջին շէքտիս (էջ 31): — Այս մասնակի ուսումնասիրութեան պիտի հետեւի ամբողջական երկասիրութիւն մը Studien zu den griechischen Geoponikern տիտղոսով, որուն մէջ հայ բնագիրը դարձեալ կարեւոր դիրք մը պիտի գրաւէ:

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

2. FRÉDÉRIC MACLER: La Musique en Arménie. Paris, E. Nourry, 1917, 8°, p. 40.

Բանաստեղծութիւն մըն է, խօսուած 1917, Յունուար 26ին Պարիսի «Ընկերական Բարձրագոյն Ուսմանց Դպրոցին» մէջ: Հայասէր եւ հայերէնագէտ բանաստեղծ կը պարզէ համառօտ ակնարկով — հիմնուած գլխաւորաբար տարիներ յառաջ Կոմիտաս վարդապետի հեղինակին հաղորդած տեղեկութեանց վրայ, — հայ ազգային եկեղեցական եւ ժողովրդական երաժշտութեան պատմութիւնն եւ նկարագիրը, սկսեալ հնագոյն հեթանոսական շրջանէն մինչեւ նորագոյն ժամանակները:

Ըստ Մակլէրի թէեւ հայկական երաժշտութիւնն կը ցուցնէ իւր վրան միջին եւ նորագոյն դարերէն օտար ազդեցութիւն, բայց հիմն ազգայինն է եւ ինքնուրոյն նկարագիրն զգալի միշտ, արտայայտիչ ժողովրդեան հոգեկան զգածմանց: Զօր է ժողովրդական երաժշտութիւնն, բայց քիչ ուսումնասիրուած, ինչպէս այս Կոմիտաս վարդապետի քննութիւններէն կը տեսնուի: Հետաքրքրական է ընդհանուր երաժշտութեան պատմութեան համար նաեւ եկեղեցական երաժշտութիւնը, մանաւանդ երբ ճշգուի հայկական խաղերու նշանակութիւնը, որոնք ըստ երեւութի ինքնուրոյն հիման վրայ զարգացած են, խոտորելով յայտ՝ յոյն եւ լատին ձայնագրութենէն: Պարիսի Թ. 323 Շարակնոցէն, գրուած 1428ին ի Կաֆա, յառաջ կը բերուի երկու նմոյշ հայկական խաղագրութեան ճաշակ տալու համար (էջ 39—40): Աւելի հետաքրքրական պիտի ըլլար այս տեսակետով նոյն Մատենադարանի Թ. 79 Գանձարան-Տաղարանն, գրուած 1241ին ի Գրագարի: